

I

Θεσμοί, ιδεολογίες, πολιτικές

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΜΑΤΑΛΑΣ

«Η Σπάρτη στο Παρίσι»

ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΟΝ ΜΥΘΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Η επανάσταση, ως έννοια, ήταν και είναι αντικείμενο πολλαπλών αντιπαραθέσεων, οι οποίες έχουν κάθε φορά να κάνουν με την ιστορία: με το ποιες και το πώς ορίζονται ως παραδειγματικές επαναστάσεις. Η Γαλλική Επανάσταση ήταν μια αφετηριακή αναφορά, ο κυριότερος καθρέπτης μέσα από τον οποίο θα συγκρίνονταν και θα αποκτούσαν νόημα όλες οι κατοπινές. Οι διαμάχες πάνω στους τρόπους αναπαράστασής της και ιστοριογραφικής της αντιμετώπισης αφορούν και την ουσία της κληρονομιάς της, τη σχέση ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα, το ίδιο το νόημα της επανάστασης.¹ Οι ίδιοι όμως οι πρωταγωνιστές της Γαλλικής Επανάστασης δεν διέθεταν έναν ανάλογο προφανή και άμεσο «πρόγονο» αναφοράς και σύγκρισης. Αυτό το κενό το κάλυπτε κυρίως η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα. Κάτι που έγινε από νωρίς αντικείμενο κριτικής — όχι μόνο από τους αντιπάλους, αλλά και από επιγόνους, όπως ο Μαρξ.² Στις απαρχές αυτής της κριτικής ανήκει και ένα κείμενο που δημοσιεύτηκε το 1801 με τίτλο «Η Σπάρτη στο Παρίσι», το οποίο και θα χρησιμοποιήσω εδώ σαν αφετηρία για να προσεγγίσω μια ειδική όψη της σχέσης της Επανάστασης με την αρχαιότητα. Πρόκειται για τα «ταξίδια» στη Σπάρτη, κείμενα της εποχής που ανήκουν ταυτόχρονα σε δύο μεγάλες παραδόσεις: εκείνη της χρήσης της κλασικής αρχαιότητας ως αποθέματος

¹ Βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Διακόσια χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση. Εορτασμός ή αμφισβήτηση;», *Μνήμων*, τ. 13, 1991, σ. 231-254.

² Βλ. Pierre Vidal-Naquet, «La place de la Grèce dans l'imaginaire des hommes de la Révolution», *La Démocratie grecque vue d'ailleurs*, Flammarion, Παρίσι 1990, σ. 211-235.

παραδειγμάτων, και εκείνη των ταξιδιών —πραγματικών, επινοημένων ή φανταστικών— σε τόπους μακρινούς στον χώρο ή στον χρόνο.

«Η Σπάρτη στο Παρίσι» αφηγείται ένα ταξίδι στο Παρίσι του 1800, που παίρνει την όψη μιας φαντασιακής αρχαίας Σπάρτης. Ο συγγραφέας του, Πιερ-Εντουάρ Λεμοντέ [Pierre-Édouard Lémontey], γιος εμπόρου, δικηγόρος ο ίδιος, από τη Λυών, ενεπλάκη ενεργά μέσα από την Επανάσταση στην πολιτική και στα γράμματα. Το 1791 εξελέγη μέλος της Νομοθετικής, της οποίας χρημάτισε και πρόεδρος. Αντίπαλος των Ιακωβίνων, πήρε μέρος στην άμυνα της Λυών το 1793 ενάντια στις δυνάμεις της Συμβατικής, και μετά την επικράτησή τους διέφυγε στην Ελβετία. Επανήλθε στη Λυών το 1795, διορίστηκε διοικητής της επαρχίας, όπου έκανε προσπάθειες υπέρ της επιστροφής των εμικρέδων και της απόδοσης των περιουσιών τους. Το 1797 πήγε πάλι στο Παρίσι και αφοσιώθηκε στη λογοτεχνία. Το 1801 δημοσίευσε μια συλλογή κειμένων με τίτλο *Λογική, τρέλα, ο καθένας τη λέξη του*, όπου περιλαμβάνεται και «Η Σπάρτη στο Παρίσι».³ Πιο γνωστό έμελλε να γίνει το επόμενο κείμενο του τόμου, «Η ηθική επίδραση του καταμερισμού της εργασίας», που θα έπαιρνε μια θέση στην ιστορία της έννοιας.⁴ Το 1804 θα αναλάβει επικεφαλής της λογοτεχνικής λογοκρισίας, θέση που διατήρησε μέχρι την Παλινόρθωση. Το 1818 ο Λεμοντέ θα δημοσιεύσει το πιο σημαντικό ιστορικό έργο του, μια μελέτη για τη μοναρχία επί Λουδοβίκου ΙΔ',⁵ που θεωρείται προδρομικό του βιβλίου του Αλέξις ντε Τοκβίλ *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση* — το οποίο με τη σειρά του θα ενέπνεε μια νεότερη ιστοριογραφική τάση που τονίζει τις συνέχειες της Επανάστασης με το Παλαιό Καθεστώς.⁶

3 Pierre-Édouard Lémontey, «Sparte à Paris», στο: *Raison, folie, chacun son mot*, Guilleminet, Παρίσι 1801, σ. 107-151.

4 Ό.π., σ. 152-180. Ο Μαρξ παραπέμπει σε αυτό σε διάφορες ευκαιρίες· στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας* σημειώνει ότι ο Προυντόν δεν είναι πρωτότυπος σε σχέση με τον Λεμοντέ.

5 P.-É. Lémontey, *Essai sur l'établissement monarchique de Louis XIV*, Deterville, Παρίσι 1818.

6 Χ. Χατζηιωσήφ, «Διακόσια χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση», ό.π., σ. 234-236.

Στο «Η Σπάρτη στο Παρίσι» ο συγγραφέας-αφηγητής επισκέπτεται στη Γερμανία έναν φίλο του, που είναι απελπισμένος γιατί ο δεκαεξάχρονος γιος του Φρειδερίκος εμφάνισε στη διάρκεια των σπουδών του μια παράξενη ψυχική ασθένεια: καταλήφθηκε από μια μανία για τη Σπάρτη, από την έμμονη ιδέα να πάει στη Σπάρτη:

Το νεαρό κεφάλι του ενθουσιάστηκε με τη δόξα της Σπάρτης και τους θεσμούς του Λυκούργου. Η Λακεδαιμών έγινε το μόνιμο όνειρο των ημερών και των νυχτών του. Η μανία αυτή τον κατέστησε ανίκανο για κάθε εργασία, και η αυστηρότητα των δασκάλων του οδήγησε τη διαταραχή της φαντασίας του στα άκρα. Μου τον έστειλαν πίσω σε μια αξιοθρήνητη κατάσταση. Είκοσι φορές την ημέρα το δύστυχο παιδί πέφτει στα πόδια μου και με εξορκίζει να τον οδηγήσω στη Σπάρτη, να πάει εκεί έστω και για μια μέρα. [...] Εις μάτην του δείχνω ότι η Σπάρτη δεν υπάρχει πλέον [...]. Νομίζει πως τον κοροϊδεύω· κλαίει και ολοφύρεται, φωνάζει τη Σπάρτη με μεγάλες κραυγές, και η υγεία του σβήνει, καθώς και η λογική του.

Η εμφάνιση του ίδιου του Φρειδερίκου, που έχει διαμορφώσει το ντύσιμό του σε «σπαρτιατικό» και δεν απαντάει πια παρά στο όνομα Άλξανδρος, επιβεβαιώνει τα λεγόμενα του πατέρα του. Τότε ο αφηγητής συλλαμβάνει την ιδέα να πάρει μαζί του τον νεαρό (που δεν γνωρίζει ούτε γαλλικά ούτε ελληνικά) στο Παρίσι, εξαπατώντας τον ότι τον πάει στη Σπάρτη. Ο πατέρας συμφωνεί, και μάλιστα φέρνει ως επιχείρημα υπέρ αυτής της απάτης ότι κυκλοφορούν στο Παρίσι απόγονοι των Σπαρτιατών που έχουν μια αποικία στην Κορσική, ανάμεσά τους μάλιστα και ένας ονομαστός «νέος Αγησίλαος» (υπονοώντας τους Μανιάτες του Καργιέζε και τον Ναπολέοντα, για τον οποίο υπήρχε ήδη η φήμη της μανιατικής καταγωγής του): ο αφηγητής λοιπόν οδηγεί τον Φρειδερίκο σε ένα ταξίδι διά θαλάσσης και διά ξηράς προς το Παρίσι, που παρουσιάζεται σαν ένα ταξίδι στη Σπάρτη:

Μπήκαμε στο στενό της Μάγχης, που για την περίπτωση ονομάστηκε Λακωνικός Κόλπος, και τα ξημερώματα αποβιβάστήκαμε στο Ταίναρο [...] δηλαδή στη Διέππη. [...] Πήδηξε ανυπόμονος στην ακτή, γονάτισε με θρησκευτικό δέος και κόλλησε τα χείλη του πάνω στη γη των ηρώων. Ποτέ κανείς δεν είχε φιλήσει τη Νορμανδία με τόσο βαθύ σεβασμό. [...] συναντήσαμε το

Ποντουάζ, το οποίο δεν δυσκολευτήκαμε καθόλου να αναγνωρίσουμε ως τις αρχαίες Βρυσέες, και το Σαιν-Ντενί, που από τη θέση του ήταν το δίχως άλλο οι φημισμένες Αμύκλες. Ο Φρειδερίκος εξοργίστηκε από την καταστροφή που είδε στον ναό του Αμυκλαίου Απόλλωνος, και φαντάστηκε ότι ο θεός της ποίησης θα έπαιρνε εκδίκηση για τους ποιητές της Λακωνίας.

Ο «ναός του Αμυκλαίου Απόλλωνος» είναι η γοτθική βασιλική του Σαιν-Ντενί και ο Λεμοντέ υπονοεί τις καταστροφές που είχαν υποστεί οι εκεί βασιλικοί τάφοι το 1793, μετά την καταδίκη του Λουδοβίκου και με εντολή της Συμβατικής, ενώ πιθανόν να κάνει αναφορά και στην υποτιθέμενη καταστροφή του Αμυκλαίου από τον αββά Φουρμόν το 1730. Ο Φρειδερίκος αρχίζει να αναγνωρίζει από μόνος του την τοπογραφία και να «ξεναγεί» τον οδηγό του:

Τα λατομεία γύψου ήταν οι φοβερές σπηλιές του Ταύγετου και οι χήνες της Ασνιέρ [χωριό στον Σηκουάνα όπου έτρεφαν χήνες για φουαγκρά] είχαν την τιμή να αναπαριστούν, από μακριά, τους περίφημους κύκνους του Ευρώτα.

Πλησιάζοντας στο Παρίσι, ο τρισευτυχισμένος Άλκωνδρος ενθουσιάζεται βλέποντας τις εξοχικές ταβέρνες με τις νεαρές Παριζιάνες:

Εδώ είμαστε! Εδώ είμαστε! Να τα κορίτσια της Σπάρτης που βγαίνουν από την πόλη για να χορέψουν κάτω από τα πλατάνια, και να τραγουδήσουν τον ύμνο που συνέθεσε η Σαπφώ: *Παρθενία! παρθενία! πού πήγες και με εγκατέλειπες;*

«Το εύστοχο για την περίπτωση παράθεμα με έκανε να χαμογελάσω», σχολιάζει ειρωνικά ο αφηγητής. Αλλά το πλέον πειστικό θα είναι το δικό του σπίτι στο Παρίσι: έπιπλα σε μοντέρνο στιλ, δηλαδή αρχαιοελληνικό, πίνακες με τυπικά θέματα του νεοκλασικισμού της εποχής —μια σκηνή από τη ζωή του Λυκούργου και το επεισόδιο με τον Σπαρτιάτη Οθρυάδα—, αφίσες όπου διακρίνονται λέξεις όπως Ωδείο, Πρυτανείο, Γυμνάσιο, Λύκειο, Ηλύσιον (Odéon, Prytanée, Gymnase, Lycée, Elysée), ο σκύλος του που τον φωνάζουν Κέρβερο. Οι εκκλησίες του Παρισιού αναγνωρίζονται ως οι ναοί που περιγράφει ο Παυσανίας: το Λούβρο (που είχε γίνει μουσείο από το 1793) γίνεται «η Ποικίλη στοά της Λακεδαιμόνος, στολισμένη με τα αριστουργήματα ζωγραφικής και γλυπτικής που η νίκη τα

Ξαναπήρε πρόσφατα από τους Ρωμαίους»· οι κήποι του Κεραμεικού δίπλα στον Σηκουάνα με τις αλέες των πλατανιών γίνονται ο Πλατανιστάς στις όχθες του Ευρώτα· ένας βλοσυρός υπάλληλος πίσω από ένα γραφείο που απαντά μονολεκτικά γίνεται πρότυπο λακωνισμού. Όταν ο Φρειδερίκος ζητάει να δει τα συσσίτια, ο συγγραφέας τον οδηγεί στο πρώτο ρεστοράν· όταν ζητάει να δει τις λέσχες, τον πάει σε ένα καφέ. Ο νεαρός Γερμανός εκπλήσσεται όταν πέφτουν πάνω σε ιερόδουλες που επιδεικνύουν τολμηρά τα κάλλη τους, αλλά ο ετοιμόλογος ξεναγός του του εξηγεί ότι πρόκειται για τις περίφημες Σπαρτιάτισσες τροφούς. Ένας άλλος Γερμανός που είχε αρχίσει να συμμετέχει στη φάρσα οδηγεί τον αθώο Φρειδερίκο σε ένα φτηνό πορνείο λέγοντάς του ότι θα δει μια ζωντανή θεά. Ανεβαίνουν σε μια σοφίτα που χωρίζεται με σανίδες από διπλανά ανάλογα δωμάτια, πίσω από τις οποίες ακούγονται παράξενοι θόρυβοι. Σε μια στιγμή το χώρισμα καταρρέει αποκαλύπτοντας την αιτία του θορύβου:

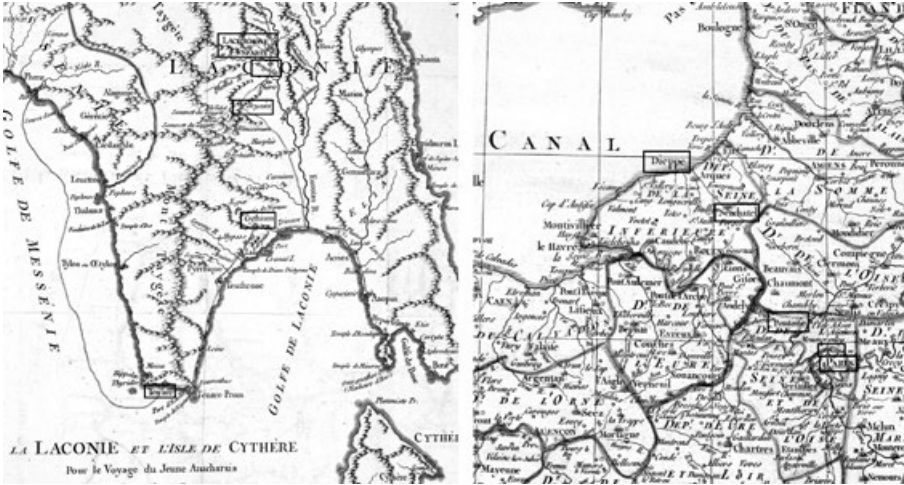
ένα πλήθος από άνδρες και γυναίκες, που δεν φορούσαν, καθώς λέει ο ποιητής, άλλα ρούχα παρά την αρετή τους, είχαν πιαστεί σε καβγά και πάλευαν με μανία. Στη θεά αυτού του οργίου, ο Φρειδερίκος αναφωνεί: «Ω ουρανό! Σου οφείλω χάρη που με οδήγησες σ' αυτό το θείο γυμνάσιο: ιδού λοιπόν αυτές οι μεγάλειώδεις ασκήσεις στις οποίες ο ασύγκριτος Λυκούργος θέλησε να παλεύουν τα δύο φύλα, απαλλαγμένα από κάθε κάλυμμα, με δύναμη και επιδεξιότητα! Α! Εδώ είναι που η φύση δεν παρεκτρέπεται παρά για να υπερβεί τον εαυτόν της, και που η σεμνότητα αφήνει στην αρετή όλη την τιμή των θριάμβων της!

Εκείνη τη στιγμή επεμβαίνει η φρουρά και συλλαμβάνει όλους τους παριστάμενους. Ο Φρειδερίκος καταφέρνει να το σκάσει, πιστεύοντας ότι έχει διαπράξει το βαρύτατο έγκλημα να δει τους γυμνικούς αγώνες που ο Λυκούργος είχε απαγορεύσει για τα μάτια των ξένων. Έτσι ο αφηγητής τον στέλνει πίσω στη Γερμανία, δίχως να τον βγάλει από την πλάνη του. Ο πατέρας του θα του στείλει μια ευχαριστήρια επιστολή. Ο γιος μου, λέει, θεραπεύτηκε από τη μανία, αν και

εξακολουθεί να πιστεύει σταθερά ότι έκανε μαζί σας το ταξίδι της Λακωνίας, και λογαριάζει μάλιστα μια μέρα να το αφηγηθεί. Δεν μπορώ να μη γελάσω στη σκέψη του τερπνού σκανδάλου που ένα τέτοιο βιβλίο θα προκαλέσει στον κόσμο της λογισύνης.

Ο Λεμοντέ μας δίνει ο ίδιος τις πηγές του, λέγοντας πως όταν ξεκινάει το ταξίδι, για να είναι πειστικότερος, προμηθεύεται σχετικά βιβλία: έργα του Πausανία και του Πλούταρχου, αλλά και του Μπαρτελεμού [Jean-Jacques Barthélemy], του Μίτφορντ [William Mitford, συγγραφέας του *The History of Greece*] και του Ντε Πάου [Cornelius de Pauw], του «πιο διασκεδαστικού λόγιου στη Γερμανία». Το βασικό έργο αναφοράς, που δίνει όλο το πλαίσιο, είναι βέβαια *Το ταξίδι του Νέου Ανάχαρση* του Ζαν-Ζακ Μπαρτελεμού, το πολύτομο έργο που είχε εκδοθεί το 1788, που συστηματοποιούσε τη γνώση του Διαφωτισμού για την αρχαία Ελλάδα, και που, μέσα από τις πολλαπλές εκδόσεις και μεταφράσεις του, έγινε καθοριστικό για την αναπαράστασή της. Η φανταστική διαδρομή του Άλκωνδρου (Ταίναρο, Γύθειο, Βρυσέες, Αμύκλες, Σπάρτη) είναι αυτή ακριβώς που σημειώνεται στον *Ατλαντα του Νέου Ανάχαρση*. Αποκαλυπτική όμως είναι και η αναφορά στον Ντε Πάου. Το έργο του *Recherches philosophiques sur les Grecs*, επίσης του 1788, επιτίθεται —σε αντίθεση με τον *Νέο Ανάχαρση*— εναντίον της εξιδανικευμένης εικόνας της Σπάρτης. Αλλά η αναφορά στον Ντε Πάου μας παραπέμπει και στον ανιψιό του, τον Βαρόνο ντε Κλόουτς [de Cloots], που εγκατέλειψε τη Γερμανία και τα αριστοκρατικά προνόμια για το επαναστατημένο Παρίσι, όπου, υιοθετώντας το όνομα του ήρωα του Μπαρτελεμού, έγινε ο Ανάχαρσις Κλουτς, ο «ρήτορας της ανθρωπότητας», για να εκτελεστεί το 1794 ως ακραίος εμπερτιστής. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρξε πηγή έμπνευσης για τον χαρακτήρα του «Άλκωνδρου», μια που στον Πλούταρχο ο Άλκωνδρος είναι ένας πλούσιος νεαρός Σπαρτιάτης, που αρχικά αντιτάσσεται βίαια στον Λυκούργο, αλλά καταλήγει να γίνει ο πιο ένθερμος οπαδός της «επανάστασής» του.

Δημιουργώντας μια αυταπάτη που καταργεί τη χρονική και γεωγραφική απόσταση, ο Λεμοντέ σατιρίζει την κλασικιστική φαντασίωση, την αισθητική και πολιτική μεταμφίσηση του Παρισιού, καθώς και την ανάλογη φιλολογία. Ταυτόχρονα, βρίσκει διαρκώς την ευκαιρία να σατιρίσει το σύγχρονό του Παρίσι, και κυρίως μια γενικευμένη κατάλυση των ηθών. Την οποία ο Άλκωνδρος δεν τη βλέπει, γιατί του την κρύβει ο μύθος της Σπάρτης. Ο Λεμοντέ υπονοεί ότι ο ίδιος εξιδανικευτικός μύθος έκρυβε και μια αντίστοιχη κατάσταση ανηθικότητας στην αρχαία Σπάρτη.



Η διαδρομή του Νέου Ανάχαρση όπως σημειώνεται στον χάρτη της Λακωνίας που περιλαμβάνεται στον *Ατλαντα* του έργου του Μπαρτελεμύ (αριστερά) και η αντίστοιχη διαδρομή του Αλκανδρου, του ήρωα του «Η Σπάρτη στο Παρίσι» του Λεμοντέ, πάνω σε χάρτη της Γαλλίας του 1800 (δεξιά): Λακωνικός Κόλπος/Μάγχη, Ταϊναρο/Διέππη, Γύθειο/Νεσατέλ (Neufchâtel-en-Bray), Βρυσέες/Ποντουάζ, Σηκουάνας/Ευρώτας, Αμύκλες/Σαιν-Ντενί, Παρίσι/Σπάρτη.

Η σεξουαλική ελευθεριότητα, η διάλυση της οικογένειας, ο σφετερισμός ανδρικών ρόλων από τις γυναίκες κ.ο.κ. αποτελούσαν συνήθεις μορφές, τόσο εναντίον της Σπάρτης —παράδειγμα το έργο του Ντε Πάου— όσο και εναντίον της Επανάστασης.

Αλλά ο βασικός πολιτικός στόχος της ιστορίας της «ψυχασθένειας» του Φρειδερίκου είναι να ασκήσει κριτική στην επαναστατική *μανία* που χρησιμοποιούσε για πρότυπο μια *ιδεατή αρχαιότητα*. Για αυτή τη «μανία για τη Σπάρτη» υπεύθυνοι θεωρούνταν βέβαια οι φιλόσοφοι. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι σε αυτό που γενικευτικά αποκαλείται Διαφωτισμός δεν υπάρχει μία «Σπάρτη»: ότι ο μύθος της βρισκόταν στο επίκεντρο διαμαχών και αντιφάσεων που τον διαπερνούσαν, με ένθερμους «υποστηρικτές» (όπως ο Ρουσσώ, ο Μαμπλύ, η *Εγκυκλοπαίδεια*) και «αντιπάλους» (όπως οι φυσιοκράτες). Οι αντιφάσεις αυτές εκδηλώνονται με πιο έντονο τρόπο και στην Επανάσταση, μα συχνά είτε παραγνωρίζονται είτε εγγράφονται —εκ των υστέρων, βάσει πιο πρόσφατων χρήσεων της «Σπάρτης»— σε σχήματα

διαφωτισμού-αντιδιαφωτισμού, όπου οι φιλολάκωνες μπορούν κατά περίπτωση να κατατάσσονται είτε σε μια αντιδιαφωτιστική πρωτορομαντική κριτική είτε, αντίθετα, να γίνονται οι εκφραστές ενός «κακού» Διαφωτισμού που οδηγούσε στον «ολοκληρωτισμό».

Το «ταξίδι» του Λεμοντέ φαντάζει σαν απομυθοποιητική παρωδία μιας ουτοπίας. Ο μύθος της αρχαίας Σπάρτης έχει συχνά συσχετιστεί με την ουτοπική παράδοση. Καθώς, σύμφωνα με έναν αντιδραστικό και φιλελεύθερο κοινό τόπο, η επιδίωξη της ουτοπίας, μιας ισότητας «αντίθετης στην ανθρώπινη φύση», είναι ένοχη για νέες τυραννίες, η Σπάρτη έμελλε να χρησιμεύσει ως η ρίζα του κακού, ως το πραγματικό ιστορικό πρότυπο που μέσω του Πλάτωνα, του Ρουσσώ κ.ο.κ. πέρασε στα διάφορα αφελή ουτοπικά οράματα, για να επαναπραγματωθεί τελικά στους σύγχρονους «ολοκληρωτισμούς». Είναι αλήθεια ότι στοιχεία του μύθου της συναντιούνται σε αρκετές από τις σημαντικότερες ουτοπικές φαντασίες των νεότερων χρόνων. Ωστόσο η αναπαράστασή της, όσο ευφάνταστη ή εξιδανικευμένη κι αν είναι, δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ως μια ακόμα ουτοπία. Η σημασία της έγκειται στο ότι εθεωρείτο, από «οπαδούς» και «αντιπάλους», ως μια υπαρκτή, συγκεκριμένη κοινωνία, με γέννηση, ακμή και παρακμή, κι όχι απλώς ένας παραδειγματικός μύθος εκτός τόπου και ιστορίας. Ακόμα και στις πλέον εξιδανικευμένες αναπαραστάσεις της δεν είναι απαλλαγμένη από αντιφάσεις και αρνητικά γνωρίσματα και οδηγείται σε εσωτερική παρακμή. Προβάλλεται σαν ένα ιστορικό παράδειγμα για το τι πρέπει να γίνει και το τι να αποφευχθεί. Οι οπαδοί πιστεύουν ότι αυτά τα παράδοξα γνωρίσματά της, που εν πολλοίς μοιράζεται με τις ουτοπίες, φαίνεται να έγιναν, έστω και για μια φορά στην ιστορία, πραγματικότητα και, το κυριότερο, ότι έγιναν ως απόρροια ενός συνειδητού σχεδίου μεταμόρφωσης της κοινωνίας. Οι πολέμιοι αυτής της επαναστατικής «Σπάρτης», δηλαδή των εξισωτικών ιδεωδών που συμβολίζει, θέλουν να δείξουν ότι η εφαρμογή τους, όντας «αντίθετη στην ανθρώπινη φύση», έχει μεγάλο κόστος ή είναι μια ανέφικτη αυταπάτη.

Η Σπάρτη προβάλλει έτσι, θα λέγαμε, σαν ένα είδος «ιστορικής ουτοπίας», για να χρησιμοποιήσω σκόπιμα μια οξύμωρη έννοια. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ανάδειξή της στον Διαφωτισμό αντιπροσωπεύει

μια προσπάθεια ιστορικοποίησης της ουτοπίας, μεταφοράς της από τη σφαίρα του μύθου στη σφαίρα της ιστορίας. Αυτό έκανε και *Το ταξίδι του νέου Ανάχαρση στην Ελλάδα στα μέσα του τέταρτου αιώνα πριν τη χυδαία εποχή*,⁷ που ήταν ένα είδος αρχαιογνωστικής εγκυκλοπαίδειας, ταυτόχρονα όμως και φιλοσοφικού δοκιμίου. Στον ρόλο του ταξιδιώτη είναι ένας ξένος, ένας «βάρβαρος» Σκύθης, με τον οποίο μπορούσε να ταυτιστεί ο σύγχρονος αναγνώστης που ήθελε να ταξιδέψει νοερά στον χώρο και τον χρόνο, παρατηρώντας και φιλοσοφώντας, όπως ο Αλκάνδρος στην παρωδία του Λεμοντέ. Ο Ανάχαρσις, στον οποίο είναι φανερή η επιρροή του Ρουσσώ, φτάνει στη Σπάρτη, πατρίδα ενός πολιτικού μοντέλου, που έχει καθιερωθεί αιώνες πριν, που τώρα βρίσκεται σε πορεία παρακμής, διατηρεί όμως πλήρη τη μνήμη του έτσι ώστε να μπορεί να περιγραφεί, να εκθειαστεί και να σχολιαστεί:

[...] οι κανόνες που έβαλε ο Λυκούργος διαφέρουν τόσο βαθιά από εκείνους των άλλων λαών, ώστε φτάνοντας ένας ταξιδιώτης στη Λακεδαιμόνα νομίζει ότι μεταφέρεται σε έναν άλλο ουρανό. Η παραδοξότητά τους τον προσκαλεί να διαλογιστεί πάνω σ' αυτούς· και σύντομα εκπλήσσεται από αυτό το βάθος των ιδεών και ατή την εξύψωση των αισθημάτων που λάμπουν μέσα στο έργο του Λυκούργου.⁸

Ο Μπαρτελεμού παρουσιάζει, στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., ένα σύστημα που έχει παρακμάσει, περιγράφει όμως αναλυτικά τους θεσμούς του στην πρότυπη μορφή τους, η οποία είναι πάντα —δηλαδή στα τέλη του 18ου αιώνα— επίκαιρη:

το να κρίνεις τους νόμους μας από τα σημερινά μας ήθη είναι σαν να κρίνεις την ομορφιά ενός κτιρίου από ένα σωρό ερειπίων. [...] οι απόψεις του [Λυκούργου], πάντα νέες και βαθιές, εμφανίζονται σαν παράτολμες μόνο και μόνο επειδή εκείνες των άλλων νομοθετών είναι άτολμες και περιορισμένες. Αυτοί αρκούνται να προσαρμόζουν τους νόμους τους στον χαρακτήρα των λαών· ο Λυκούργος με τους δικούς του έδωσε ένα νέο χαρακτήρα στο έθνος του.

⁷ Jean-Jacques Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire*, De Bure, Παρίσι 1788.

⁸ *Ό.π.*, τ. 1, σ. 546.

Αυτοί απομακρύνονται από τη φύση πιστεύοντας ότι την προσεγγίζουν· ενώ εκείνος, όσο πιο πολύ μοιάζει να απομακρύνεται απ' αυτήν, τόσο πιο πολύ τη συναντά.⁹

Έναν χρόνο μετά την έκδοσή του, ο *Νέος Ανάχαρσις* θα γίνει μια βασική αναφορά για το Παρίσι της Επανάστασης, που συχνά θα εμφανίζεται ως μια νέα «Σπάρτη». Ένας ξένος που θα το επισκεπτόταν στις επαναστατικές γιορτές που σκηνοθετούσε ο Νταβίντ, όπως την ημέρα της εορτής του Ανωτάτου Όντος, μπορούσε να μπει στον ρόλο ενός σύγχρονου Ανάχαρση. Σε αυτή τη μεταμπίηση της επαναστατικής περιόδου αναφέρεται το επόμενο απόσπασμα, από ένα αντιγιακωβίνικο βιβλίο που, γραμμένο έξι δεκαετίες αργότερα, μαρτυρεί και τη συνέχεια της αρνητικής ταύτισης της Σπάρτης:

Ένας ξένος που θα έβλεπε, εκείνη την ημέρα, για πρώτη φορά το Παρίσι, ποτέ του δεν θα μπορούσε να πιστέψει ότι βρίσκεται στην πρωτεύουσα της Επανάστασης, σε μια πόλη όπου τα κεφάλια έφτανε ακόμα κατά εικοσάδες, κάθε πρωί. Πολύ εύκολα θα φανταζόταν ότι έφτανε κάτω από τον ωραίο ουρανό της Ελλάδας, μέσα στα τείχη της Σπάρτης, μια μέρα που αυτή η πόλη τιμούσε κάποιον από τους πολιούχους θεούς της.¹⁰

Η Σπάρτη λοιπόν γίνεται μια εικόνα της Επανάστασης. Η αγάπη για την πόλη, η ισότητα των πολιτών, η στρατιωτική υπηρεσία ως δικαίωμα και καθήκον τους, ο παιδαγωγικός ρόλος της πολιτείας, είναι στοιχεία στα οποία η Επανάσταση αναγνωρίζει τον εαυτό της. Συνδέεται κυρίως με την πιο ριζοσπαστική φάση και τους Ιακωβίνους. Ο Λυκούργος γίνεται το κατεξοχήν πρότυπο του επαναστάτη-νομοθέτη, της εξαρχής θεμελίωσης της πολιτείας πάνω σε νέες βάσεις, σε ορθολογικές, αυστηρές, απαραβίαστες αρχές. Ο Πιερ Βιντάλ-Νακέ έχει επισημάνει τρεις λέξεις κλειδιά αυτής της γιακωβίνικης Σπάρτης: *πολιτική αρετή, ισότητα των ομοίων (égalité) και διαφάνεια*: γίνεται δηλαδή ένας καθρέπτης μοντέλο μέσα από τον οποίο η κοινωνία φαίνεται «διαφανής», ιδεατά ενοποιημένη,

⁹ *Ο.π.*, σ. 506-507.

¹⁰ Étienne Malpertuy, *Histoire de la société française au XVIIIe et au XIXe siècle*, Ve Comon, Παρίσι 1854, σ. 113.

να έχει υπερβεί τα επιμέρους συμφέροντα και συγκρούσεις.¹¹ Το Θερμιδώρ είναι μια πρώτη μεγάλη ήττα αυτής της «επαναστατικής Σπάρτης». Η φιλελεύθερη Αθήνα, η πόλη που ήταν «ανοιχτή στα ταλέντα», που σεβόταν την ιδιοκτησία, την οικογένεια, τις τέχνες, θα γίνει το σύμβολο μιας ανερχόμενης αστικής τάξης, η Σπάρτη ο μπαμπούλας της. Όμως αυτή η ήττα πυροδοτεί και μια πιο συνολική κριτική της λατρείας της αρχαιότητας, με πρωτεργάτη τον Μπενζαμέν Κονσταντ [Benjamin Constant]. Μια φιλελεύθερη κριτική της ακραίας επανάστασης που ενοχοποιεί τη μίμηση των αρχαίων μοντέλων συνολικά, με κατεξοχήν αρνητικό πρότυπο πάντα εκείνο της Σπάρτης.¹² Σ' αυτήν την κριτική εντάσσεται και το «ταξίδι» του Λεμοντέ, που αναδεικνύει τη «μανία για τη Σπάρτη» σε μια σχεδόν ανίατη ψυχική ασθένεια.

Ένα κείμενο της περιόδου που εκφράζει πολύ εύγλωττα αυτή τη μεταμπίση προέρχεται από το στρατόπεδο της αντεπανάστασης, και από τον συγγραφέα που το 1806 θα κάνει το πιο διάσημο ταξίδι του ρομαντισμού στην Ελλάδα και στη Σπάρτη. Το 1797 ο Σατωμπριάν, νεαρός αριστοκράτης εμιγκρές στο Λονδίνο, γράφει μια μεγάλη «ιστορικοσυγκριτική» κριτική της Επανάστασης, το *Ιστορικό Δοκίμιο (πολιτικό και ηθικό) πάνω στις Επαναστάσεις, αρχαίες και σύγχρονες, εξεταζόμενες στις σχέσεις τους με τη Γαλλική Επανάσταση*.¹³ Παρά τη στρατευμένη αντεπανάστατική του τοποθέτηση, το βιβλίο φανερώνει πόσο βαθιά μέσα στη μυθολογία του ρουσσωισμού και της Επανάστασης ήταν κι ο ίδιος ο Σατωμπριάν. Ο τίτλος του κεφαλαίου πάνω στη ριζοσπαστική φάση της Επανάστασης είναι απλώς: «Σπάρτη, οι Ιακωβίνοι». Ο Λυκούργος, «το πιο μεγάλο πνεύμα που υπήρξε ποτέ», είναι ο δημιουργός μιας «δημοκρατικής επανάστασης».

¹¹ P. Vidal-Naquet, «La place de la Grèce dans l'imaginaire des hommes de la Révolution», *ό.π.*, σ. 225.

¹² Βλ. Chryssanthi Avlami, «La Grèce dans l'imaginaire libéral, ou comment se débarrasser de la Terre», σης ιδίας (επιμ.), *L'Antiquité grecque au XIXe siècle: un exemplum contesté?*, L'Harmattan, Παρίσι 2000, σ. 71-111.

¹³ François-René de Chateaubriand, *Essai historique, politique et moral sur les révolutions anciennes et modernes, considérées dans leurs rapports avec la Révolution Française*, Λονδίνο 1797.

Η ολοκληρωτική ανατροπή που οι Γάλλοι, και κυρίως οι Ιακωβίνοι, θέλησαν να επιφέρουν στα ήθη του έθνους τους, φονεύοντας τους ιδιοκτήτες, μεταφέροντας τις ιδιοκτησίες, αλλάζοντας τις φορεσίες, τις συνήθειες και τον ίδιο τον θεό, δεν ήταν παρά μια απομίμηση αυτού που έκανε ο Λυκούργος στην πατρίδα του.¹⁴

«Η ιδέα των απαλλοτριώσεων προέρχεται από τη Σπάρτη», το ίδιο και η δημόσια εκπαίδευση, η αγάπη του δημοκράτη για την πατρίδα και «το μίσος του για όλες τις άλλες κυβερνήσεις», τα «γυμνάσια», οι «λέσχες», η νέα θέση των γυναικών.

Δεν ήταν δυνατόν να φανταστούν μια δημοκρατία δίχως μια πλήρη επανάσταση της ηθικής πλευράς. Πού θα έβρισκαν το μαγικό κλειδί για να εξουδετερώσουν τις ανυπέβλητες δυσκολίες; Στη Σπάρτη. Ποια ήθη θα έβαζαν στη θέση των παλιών; Αυτά που ο Λυκούργος έβαλε στη θέση της παλιάς αταξίας της πατρίδας του. Το σχέδιο ήταν χαραγμένο εδώ και πολύ καιρό, δεν έμενε στους Ιακωβίνους παρά να το ακολουθήσουν.¹⁵

Η επιχειρηματολογία του Σατωμπριάν εναντίον της Επανάστασης στηρίζεται στο ότι η σύγκριση φανερώνει ότι αυτή η μίμηση δεν ήταν εφικτή:¹⁶ αυτό που ήταν δυνατόν για τη μικρή, αρχαϊκή, ρουσσικά φυσική Σπάρτη ήταν αδύνατον για το μεγάλο και «διεφθαρμένο» έθνος των Γάλλων. Έτσι, δεν κρύβεται ένας θαυμασμός για τη Σπάρτη, που ίσως, μάλιστα, να οφείλεται τελικά ακριβώς στο ότι αποτελεί επαναστατικό πρότυπο. Γιατί ακόμα και για τους μισητούς Ιακωβίνους διαφαίνεται κάποια υπόγεια έλξη: τα μέσα που χρησιμοποιούν είναι «οπωσδήποτε βδελυρά, όμως, πρέπει να το ομολογήσουμε, μεγαλειώδους εμπνεύσεως». Η Μασσαλιώτιδα «δεν είναι άνευ αξίας» και

¹⁴ Ό.π., σ. 301-302.

¹⁵ Ό.π., σ. 72.

¹⁶ Chryssanthi Avlami, *L'Antiquité grecque à la française. Modes d'appropriation de la Grèce au XIXe siècle*, Presses universitaires du Septentrion, Λιλ 2000, σ. 14-98.

επιτέλους, οδήγησε τόσες φορές τους Γάλλους στη νίκη, που δεν θα μπορούσαμε να την τοποθετήσουμε πουθενά καλύτερα, παρά δίπλα στα τραγούδια του ποιητή στον οποίο οφείλεται ο θρίαμβος της Λακεδαιμόνος.¹⁷

Αυτή η «επαναστατική Σπάρτη» δεν είναι τόσο το ουτοπικό πρότυπο μιας σταθερής κοινωνίας, όσο ένα ιστορικό παράδειγμα που έδειχνε ότι είναι εφικτή μια απότομη και ριζική αλλαγή των νόμων και των ηθών. Και υπό αυτή την έννοια διαφέρει ριζικά από μια άλλη εικόνα, κυρίως γερμανική, μιας «συντηρητικής Σπάρτης», η οποία θα συγκροτηθεί ως το πρότυπο μιας φυλετικής κοινωνίας, οι θεσμοί της οποίας δεν ήταν αποτέλεσμα κάποιας επανάστασης του Λυκούργου —που εδώ θεωρείται μια μορφή μυθική και όχι ιστορική— αλλά η αρχέγονη έκφραση της δωρικής ράτσας.



Η «επαναστατική Σπάρτη» είναι προορισμός και μιας σειράς άλλων «ταξιδιών» που εκδόθηκαν στο Παρίσι, λίγο πριν από τη σάτιρα του Λεμοντέ. Θα αναφερθώ εδώ σε ένα φανταστικό ταξίδι στην αρχαιότητα και σε δύο σύγχρονα, αλλά σε μεγάλο βαθμό επινοημένα.

Τα ταξίδια του Πυθαγόρα του Συλβαίν Μαρεσάλ [Sylvain Maréchal], που εκδόθηκαν το 1798-1799, ακολουθούν ρητώς το πρότυπο του Νέου Ανάχαρη, θέλοντας να μεταφέρουν τον αναγνώστη «δύο αιώνες πριν από την εποχή του ταξιδιού που τόσο ευφυώς εφηύρε ο Μπαρτελεμύ». ¹⁸ Ο Μαρεσάλ είχε ξεκινήσει σαν ποιητής βουκολικών στίχων αλλά είχε αναδειχθεί, ήδη πριν από την Επανάσταση, στον πιο γνωστό προπαγανδιστή μιας μαχητικής αθείας. Όταν το 1788 δημοσίευσε ένα ημερολόγιο όπου τη θέση των αγίων είχαν πάρει διάσημες προσωπικότητες όλων των αιώνων, το Παρλαμέντο του Παρισιού αποφάσισε να οδηγηθεί το βλάσφημο έντυπο στην πυρά και ο συγγραφέας του στη φυλακή, όπου έμεινε

¹⁷ F.-R. de Chateaubriand, *Essai historique, politique et moral sur les révolutions*, ό.π., σ. 131.

¹⁸ *Voyages de Pythagore en Égypte, dans la Chaldée, dans l'Inde, en Crète, à Sparte, en Sicile, à Rome, à Carthage, à Marseille et dans les Gaules*, 6 τόμοι, Deterville, Παρίσι, έτος VII [1798-1799].

τέσσερις μήνες. Το 1796 έγραψε ένα από τα πιο ριζοσπαστικά κείμενα της εποχής, το *Μανιφέστο των Ίσων*, που ζητούσε να καταργηθούν οι διακρίσεις, όχι μόνο μεταξύ «πλούσιων και φτωχών, μεγάλων και μικρών, αφεντικών και υπηρετών», αλλά και μεταξύ «κυβερνώντων και κυβερνωμένων»: κείμενο που ακόμα οι σύντροφοί του στην μπαμπεφική *Συνωμοσία των Ίσων* το θεώρησαν πολύ ακραίο για να δημοσιευθεί, και που θα του χάριζε τον τίτλο ενός προδρόμου του κομμουνισμού και του αναρχισμού:

Από τότε που υπάρχουν πολιτικές κοινωνίες [...] η ισότητα δεν υπήρξε τίποτα άλλο παρά μια ωραία και στείρα προσποίηση του νόμου. Σήμερα που διεκδικείται με πιο δυνατή φωνή, μας απαντούν: Πάψτε, άθλιοι! Η ισότητα δεν είναι παρά μια χίμαιρα· αρκесθείτε στην υπό όρους ισότητα· είστε όλοι ίσοι ενώπιον του νόμου. Τι περισσότερο θέλεις, συρφετέ; [...] Ε ναι, λοιπόν! Διεκδικούμε στο εξής να ζήσουμε και να πεθάνουμε ίσοι, όπως γεννηθήκαμε· θέλουμε ή την πραγματική ισότητα ή τον θάνατο· [...] Η Γαλλική Επανάσταση δεν είναι παρά ο προάγγελος μιας άλλης επανάστασης, πολύ πιο μεγάλης, πολύ πιο πανηγυρικής, που θα 'ναι και η τελευταία.¹⁹

«Ω εσείς Λυκούργοι της Γαλλίας! Ω Μαρά! Σαιν-Ζυστ! Ροβεσπιέρε!» έλεγε ένας στίχος από το *Τραγούδι των Ίσων*.²⁰ Και στα *Ταξίδια του Πυθαγόρα*, που ο Μαρεσάλ έγραψε αμέσως μετά την καταστολή του μπαμπεφικού κινήματος, ο Πυθαγόρας, πριν πάει στη Σπάρτη, περνάει από το κενοτάφιο του Λυκούργου, στην Κρήτη:

πάνω στον τάφο του Λυκούργου [...] αφιέρωσα σχεδόν τρεις μέρες, ίσως τις καλύτερα αξιοποιημένες απ' όλες όσες συνθέτουν την ύπαρξή μου, διαλογιζόμενος πάνω στην τολμηρή νομοθεσία αυτού του βαθιού πνεύματος, που ήταν ο πρώτος, και ο μόνος μέχρι σήμερα, που τόλμησε να συλλάβει την προσέγγιση και τη συνένωση της πολιτικής κοινωνίας με τη φύση. Και δεν έμεινε μόνο σ' αυτό· η πλήρης ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους έπαψε να αποτελεί μια

¹⁹ «Manifeste des Égaux», στο: Philippe Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, Librairie romantique, Βρυξέλλες 1869, σ. 130-136.

²⁰ «Le Chant des Égaux», στο: Victor Advielle, *Histoire de Gracchus Babeuf et du babouvisme*, τ. 1, Παρίσι 1884, σ. 205-207.

προσποίηση του νόμου. [...] Ω Λυκούργε! Γιατί να είσαι ακόμα ο νομοθέτης μόνο της Σπάρτης;²¹

Ακολούθως ο Πυθαγόρας φτάνει στη Λακωνία, όπου μαθαίνει τον τρόπο με τον οποίο είχε πραγματοποιηθεί αυτή η ιστορική «επανάσταση»:

Εφοδιασμένοι [ο Λυκούργος] με έναν χρησμό, περιστοιχιζόμενοι από μια ομάδα φίλων αποφασισμένων να τον βοηθήσουν αν χρειαστεί, παρουσιάζεται στους συμπολίτες του, που τον είχαν κιόλας ξεχάσει. Σπεύδουν· συνωστίζονται γύρω του. [...] Ο Λυκούργος μιλάει· η προσοχή εντείνεται. [...] τους παρουσιάζει το πιο αυστηρό σχέδιο που είχε ποτέ τολμήσει κανείς να προτείνει σε θνητούς. Η παρουσία ενός μεγάλου άνδρα και η φρουρά του επιβάλλονται, και κάνουν να φανεί εφαρμόσιμο αυτό που κανονικά θα απαιτούσε συνδυασμό τεράστιων προσπαθειών. Η επανάσταση ολοκληρώθηκε με την ανάγνωση του κώδικα δίχως να χυθεί αίμα. Ένας μόνος του αλλάζει τους νόμους όλων. Και την επομένη αυτής της αξιοσημείωτης ημέρας, ο νέος πολιτικός μηχανισμός είναι σε λειτουργία.²²

Είναι σαφές ότι εδώ περιγράφεται το ίδιο το επαναστατικό σχέδιο των *Égoux* (των *Ομοίων*): οι «αποφασισμένοι φίλοι» του Λυκούργου είναι η συνωμοτική επαναστατική ομάδα· η ανατροπή επιτυγχάνεται ακαριαία, απλά, αναίμακτα, όπως προέβλεπε και το *Μανιφέστο των Ίσων*:

Η οργάνωση της πραγματικής ισότητας [...] δίχως να προκαλέσει θύματα, δίχως να κοστίζει θυσίες, ίσως να μην αρέσει αρχικά σε όλο τον κόσμο [...]. Από την επομένη αυτής της αληθινής επανάστασης, θα πούνε κατάπληκτοι: Μα πώς! Αρκούσε αυτό για την κοινή ευτυχία; Δεν είχαμε παρά να τη θελήσουμε. Α! Γιατί να μην την είχαμε θελήσει πιο πριν.

Αφού διασχίσει το ειδυλλιακό τοπίο που την περιβάλλει, ο Πυθαγόρας μπαίνει στην πόλη όπου έχει πραγματοποιηθεί αυτή η «επανάσταση»:

Να με στη Σπάρτη. Αν και δίχως τείχη, δίχως φρούριο, αυτή η φημισμένη πόλη έχει κάτι το σοβαρό και το θλιμμένο μόλις τη βλέπεις. Θα επιθυμούσα σ' αυτήν την πρωτεύουσα της ελληνικής ελευθερίας, σε μια πόλη που φέρει

²¹ *Voyages de Pythagore*, τ. 3, ό.π., σ. 262-264.

²² *Voyages de Pythagore*, τ. 4, ό.π., σ. 21.

ένα γυναικείο όνομα, μια υποδοχή λιγότερο αυστηρή, λιγότερο απωθητική. Η ελευθερία είναι μια αρετή· γιατί να της δίνουμε το ύφος μιας τιμωρίας;²³

Θα μπορούσαμε να δούμε εδώ μια κριτική όχι μόνο στο σπαρτιατικό μοντέλο αλλά και στην «εφαρμογή» του στη Γαλλία. Ο Μαρσεάλ και ο Μπαμπιέφ είχαν καταδικάσει τις μεθόδους των Ιακωβίνων, παρότι μετά το Θερμιδώρ υπερασπίστηκαν τις αρχές τους. Ο Πυθαγόρας τριγυρνάει στην πόλη. Βλέπει τις στοές των συσιτίων, στις εισόδους των οποίων είναι γραμμένες οι λέξεις *ομόνοια* και *λιτότητα*, βλέπει τα κορίτσια να ασκούνται με κοντούς χιτώνες, τα μνημεία που περιγράφει ο Παυσανίας. Συναντά τον σοφό Χείλωνα και έχει μαζί του έναν μακροσκελή διάλογο γύρω από τους θεσμούς της πόλης.²⁴ Οι ερωτήσεις του φανερώνουν μια διφορούμενη στάση, θαυμασμό ανάμεικτο με αντιρρήσεις και επιφυλάξεις. Η κριτική αφορά αυτό που ο Μαρσεάλ μοιάζει να θεωρεί σαν «εσωτερικές αντιφάσεις» του μοντέλου, όπως οι είλωτες· κυρίως όμως απευθύνεται όχι στον Λυκούργο αλλά στους επιγόνους, που δεν τηρούν τις οδηγίες του:

Ω Λυκούργε! Λυκούργε! Κάθε μέρα απομακρύνονται από τους θεσμούς σου. [...] Το μοντέλο υπάρχει πάντοτε· αλλά πλέον σχεδόν δεν το συμβουλευόμαστε. [...] Τα τέκνα της Σπάρτης αποστρέφονται τα αυστηρά παραγγέλματα του δασκάλου τους.²⁵

Ο Μαρσεάλ δεν γράφει ένα ταξίδι σε μια ουτοπία ή σε μια δυστοπία, αλλά σε αυτό που θεωρεί ως ιστορική πατρίδα μιας επανάστασης που έχει υποχωρήσει· που διατηρεί την αξία της ως πρότυπο, αλλά προβληματίζει για την πορεία που έχει πάρει. Είναι το ταξίδι ενός απογοητευμένου ή ηττημένου επαναστάτη που στοχάζεται.



Το επόμενο ταξίδι στο οποίο θα αναφερθώ είναι το *Ταξίδι στην Ελλάδα το 1794 και το 1795* του Σαβέριο Σκροφάνι [Saverio Scrofani], που εκδόθηκε

²³ *Ο.π.*, σ. 58-59.

²⁴ *Ο.π.*, σ. 75.

²⁵ *Ο.π.*, σ. 83.

αρχικά το 1799 στα ιταλικά²⁶ και το 1801 στα γαλλικά²⁷ ενώ μεταφράστηκε και στα γερμανικά και τα σουηδικά. Ο Σκροφάνι ήταν ένας Σικελός οικονομολόγος και τυχοδιώκτης που βρέθηκε στο Παρίσι στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης και την υπερασπίστηκε στην μπροσούρα *Tutti hanno torto* (1791). Το βιβλίο έχει τη μορφή προσωπικών επιστολών προς τους φίλους του, όπου όμως δεν περιγράφει όσα βλέπει — με το πρόσχημα ότι αυτά είναι ήδη γνωστά — αλλά ιδέες, «εμπειρίες» και συναίσθημα: αν και τίποτα δεν μας πείθει ότι πάτησε πράγματι το πόδι του σε όλα αυτά τα μέρη που αναφέρει, το βιβλίο ξεχειλίζει από συγκίνηση και δάκρυα στη θέα της ένδοξης αλλά νεκρής χώρας, και τονίζει την αξία της προσωπικής επαφής με τον τόπο, η οποία υποτίθεται πως του αποκαλύπτει την ουσία της ιστορίας — όχι μέσω της εμπεριστατωμένης αφηρημένης γνώσης αλλά μέσω της αίσθησης:

Και γιατί να μην κάνω αυτό το ταξίδι από το γραφείο μου όπως ο συγγραφέας του *Νέου Ανάχαρση*; [...] Έτσι όμως δεν θα το έκανα παρά για να μάθω, ενώ εγώ ήθελα να το κάνω για να αισθανθώ. [...] Τι με νοιάζει που η Σπάρτη, η Αθήνα κι η Κόρινθος δεν υπάρχουν πλέον; Το έδαφος πάνω στο οποίο βρίσκονταν κλείνει ακόμα μέσα του τις υπέροχες ιδέες που ενέπνεαν άλλοτε. Όποιος γνωρίζει αυτή την περιοχή μπορεί να δει στα 1794 την Ελλάδα του Περικλή και του Λυκούργου.²⁸

Και η δική του στάση απέναντι στη Σπάρτη είναι διφορούμενη: από τη μια θαυμασμός και λατρεία, όπως αρμόζει σε ένα τέκνο του ρουσσωϊκού διαφωτισμού και οπαδό της Επανάστασης, από την άλλη απέχθεια για τις σκληρές όψεις της:

Βρίσκομαι επιτέλους στη Σπάρτη: επιτέλους πατάω το χώμα της, αναπνέω τον αέρα που ανέπνεε κάποτε ο Λεωνίδας, ο Άγιος, ο Αγησίλαος. [...] Όπου και να γυρίσω το βλέμμα μου, νομίζω ότι βλέπω την καρδιά των παιδιών της να την υπερασπίζονται, και τη νίκη να ακολουθεί τις λαμπρές τους μάχες. [...]

²⁶ Saverio Scrofani, *Viaggio in Grecia, di Saverio Scrofani Siciliano, fatto nell'anno 1794-1795*, Λονδίνο [Ρώμη] 1799.

²⁷ Saverio Scrofani, *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, μτφρ. από τα ιταλικά J.-F.-C. Blanvillain, Treuttel et Würtz, Παρίσι – Στρασβούργο 1801.

²⁸ *Ο.π.*, σ. 44-45.

Παρ' όλη την προκατάληψή μου για τη σκληρότητα των Λακεδαιμονίων, δεν μπόρεσα να πατήσω αυτό το ένδοξο έδαφος δίχως να αισθανθώ μια πρωτόγνωρη ηδονή και δίχως να προσκυνήσω τα ιερά ερείπια της Σπάρτης.²⁹

Περιδιαβαίνει στον Πλατανιστά, «βλέπει» και τους μυθικούς κύκνους του Ευρώτα, προσπαθεί διαρκώς να πείσει τον αναγνώστη ότι μιλάει ως αυτόπτης. Το πρόβλημά του είναι ότι η πηγή του δεν είναι τόσο ο *Νέος Ανάχαρσις* όσο ένα πολύ παλαιότερο «ταξίδι», του 1676, η *Αρχαία και Νέα Λακεδαίμων*,³⁰ ένα βιβλίο που δημιούργησε την κυρίαρχη, για πάνω από έναν αιώνα, εικόνα της Σπάρτης, η οποία είχε αναπαραχθεί και στη μεγάλη *Εγκυκλοπαίδεια*,³¹ και η οποία στηριζόταν στην υπόθεση ότι η αρχαία πόλη βρισκόταν κάτω από τον Μυστρά, ή μάλλον ήταν κρυμμένη μέσα του. Η περιήγηση στην οθωμανική πόλη μετατρέπεται σε μια ξενάγηση στα δήθεν υπολείμματα των γνωστών από τον Παυσανία μνημείων. Ο Σκροφάνι «βλέπει» λοιπόν κι αυτός μια Σπάρτη που βρίσκεται κάτω από τον σύγχρονο *Μυζηθρά*, έχοντας αλλάξει το όνομά της με ένα άλλο, συνώνυμο της ricotta: «ιδού σε τι όνειδος έχει περιπέσει σήμερα». Αλλά μέσα από αυτό το παρακμιακό κοντράστ θέλει να αναδείξει το μεγαλείο του μύθου της και την πολιτική του επικαιρότητα. Το «Ταξίδι της Σπάρτης» είναι μια «φυγή» από τις επαναστάσεις και τους πολέμους του 1794, αλλά ταυτόχρονα και μια «επιστροφή» στη ρίζα τους:

Ήδη όμως τα άπληστα βλέμματά μου περιφέρονται, όχι σε υπέροχα μνημεία, σε επιβλητικά περιστύλια, σε κάποιον πομπώδη σωρό ναών, κιόνων και στοών, αλλά στις ταπεινές κατοικίες των Μυστριωτών και ταυτόχρονα στις αθάνατες μνήμες του μεγαλείου της Σπάρτης: ναι, εκεί είναι που αυτή η πόλη ζει ακόμα κάτω από τα απομεινάρια αυτών των χαλασμάτων κι αυτών των τειχών. Ζει ολόκληρη μέσα στη σκέψη μου· τη βλέπω. Υπάρχει πιο εκπληκτικό μνημείο από τον θαυμαστό κώδικα των νόμων της;! [...]

²⁹ Ο.π., σ. 115-117.

³⁰ *Lacédémone ancienne et nouvelle*,..., par le sieur de La Guilletière, J. Ribou, Παρίσι 1676.

³¹ *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1765· «Lacédémone», τ. 9, σ. 152-160· «Sparte ou Lacédémone», τ. 15, σ. 428-434· «Misitra», τ. 10, σ. 575.

Την ώρα που η πιο όμορφη περιοχή του Κόσμου έχει γίνει βορά ενός πολέμου που σαν αυτόν δεν υπήρξε άλλος μέχρι σήμερα: την ώρα που ένα μεγάλο έθνος ξεσηκώνεται ολόκληρο για να κατακτήσει την ελευθερία του [...] το να βρίσκομαι μακριά από τις λαϊκές εξεγέρσεις, εδώ στην Ελλάδα, πάνω στο έδαφος της Σπάρτης, στις όχθες του Ευρώτα, μπροστά στα ερείπια του ναού του Λυκούργου, τι εντυπωσιακή εικόνα και τι συσχετίσεις με τον αιώνα και τη χρονιά που βρίσκομαι.³²

Ανάμεσα στα σπίτια και τις εκκλησίες του Μυστρά εντοπίζει και «τα ερείπια του πιο σεβάσμιου ναού της αρχαιότητας», του ναού όπου «ο Λυκούργος λατρεύτηκε σαν θεός», μια λατρεία που «αρκεί για να πιστοποιήσει το μεγαλείο της Σπάρτης».³³ Εδώ, λέει, έπρεπε να έρχονται όσοι φιλοδοξούν να φτιάξουν νόμους:

Α! Μα γιατί η Ευρώπη έχασε τον δρόμο της Σπάρτης; Γιατί οι νέοι νομοθέτες του Κόσμου, προτού μελετήσουν ψυχρά στην πατρίδα τους το σύνταγμα αυτού του θαυμαστού λαού, δεν ήρθαν εδώ να αναπνεύσουν τον αέρα και να συμβουλευθούν τα ερείπια, την τοποθεσία, την ίδια τη σκόνη αυτού του περιβάλλου; [...] Η επιβλητική σκιά του Λυκούργου, βγαίνοντας από αυτά τα χαλάσματα, θα 'χε διώξει αυτό το πλήθος των επηρμένων που έχουν το θράσος να συγκρίνονται μαζί του· θα κατακεραύνωνε τους πιο θρασεείς και θα δίδασκε τους λίγους να σέβονται την ανθρωπότητα, να προλαβαίνουν τα εγκλήματα και να βαδίζουν στα χνάρια των δοξασμένων Ελλήνων.³⁴

Ο τρόπος που κατέληγε η σάτιρα του Λεμοντέ, με την πρόβλεψη ότι ο Αλκξανδρος θα δημοσίευε την αφήγηση του ταξιδιού του, μας δείχνει ότι ένας από τους στόχους της ήταν και αυτά τα ευφάνταστα ταξίδια, όπως αυτό του Σκροφάνι. Μία ακόμα περίπτωση σύγχρονου ταξιδιού στην «επαναστατική Σπάρτη», μερικώς επινοημένου αλλά βασισμένου σε ένα βεβαιωμένα πραγματικό ταξίδι, είναι αυτό των απεσταλμένων του Βοναπάρτη Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι στη Μάνη το 1797.³⁵ Αυτούς

³² S. Scrofani, *Voyage en Grèce*, ό.π., σ. 120.

³³ Ό.π., σ. 129-130.

³⁴ Ό.π., σ. 130-131.

³⁵ *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce: pendant les années V et VI (1797 et 1798) d'après deux missions, dont l'une du Gouvernement français et l'autre du général en chef*

που ίσως να είχε στο μυαλό του και ο Λεμοντέ όταν αναφερόταν στους Κορσικανούς («Σπαρτιάτες») που κυκλοφορούσαν στο Παρίσι. Ο Δήμος Στεφανόπολι ήταν βοτανολόγος: τον Ιανουάριο του 1794 η Συμβατική αποφάσισε την ανταμοιβή του για την ανακάλυψη ενός φαρμακευτικού βοτάνου γνωστού ως *coralline de Corse*. Αλλά το *Ταξίδι των Στεφανόπολι* δεν γράφτηκε από τους ίδιους. Όπως αναφέρεται και στον τίτλο, συντάκτης του ήταν «ένας από τους καθηγητές του Πρυτανείου», όπως είχε μετονομαστεί το ιστορικό κολέγιο *Louis-le-Grand*. Πρόκειται για τον πολυγράφο λόγιο Αντουάν Σεριές [Antoine Sériés], συγγραφέα επαναστατικών κειμένων, όπως ένας *Ύμνος για τους Δεπελετιέ και Μαρά*, που φανερώνουν σαφή γιακωβίνικη τοποθέτηση. Ο Δήμος Στεφανόπολι είχε γράψει μια πιο σύντομη έμμετρη αφήγηση του ταξιδιού στα ιταλικά, με βάση την οποία ο Σεριές έφτιαξε ένα μυθιστορηματικό ταξίδι, όπου πραγματικά γεγονότα (π.χ. τα σχετικά με τη γιορτή της φύτευσης του Δέντρου της Ελευθερίας στην Κεφαλονιά τον Αύγουστο του 1797) συνθέτονται με ένα ταξίδι σε μια ιδεατή «σύγχρονη Σπάρτη». Οι απόγονοι του Λυκούργου υποδέχονται ενθουσιασμένοι τους συμπατριώτες τους και εκφράζουν την πίστη τους στη δημοκρατική Γαλλία. Ο Νικολό Στεφανόπολι ψάχνει τα ερείπια του αρχαίου Γυθείου (που στην ασαφή γεωγραφία του βιβλίου είναι η ίδια η Σπάρτη, ή έστω τα περίχωρά της), ανακαλύπτει επιγραφές που αναφέρονται στον Λυκούργο, μιλάει για τους νόμους του στους νεαρούς Μανιάτες, οι οποίοι, σαν ζωντανές ενσαρκώσεις των προγόνων, δηλώνουν έτοιμοι να τον ακολουθήσουν στη μάχη, και παρακολουθεί τα γυμνάσιά τους. Τα ήθη των Μανιατών προσαρμόζονται στην εικόνα του Διαφωτισμού για τη Σπάρτη: «δεν γνωρίζουν ούτε την ακραία φτώχεια ούτε τα μεγάλα πλούτη», βρίσκονται μακριά από τον πολιτισμό που διαφθείρει και διαθέτουν σπαρτιατική «ηθική και πολιτική κατήχηση».³⁶



Buonaparte, rédigé par un des professeurs du Prytanée, 2 τόμοι, Imprimerie de Guilleminet, Παρίσι, έτος VIII [1799-1800].

³⁶ *Ο.π.*, τ. 2, σ. 38, 21-22.

Όταν δημοσιεύονται αυτά τα «ταξίδια», η «Σπάρτη» είναι ακόμα μια ζωντανή αναφορά, κυρίως λόγω του πολέμου, οδεύει όμως ήδη προς την οριστική ήττα της. Όπως λέει ένας διάσημος αυτοβιογραφικός στίχος του Βικτόρ Ουγκώ για τη χρονιά της γέννησής του, το 1802: «Αυτός ο αιώνας είχε δυο χρόνια. Η Ρώμη αντικαθιστούσε τη Σπάρτη». Όταν ο Λεμοντέ έγραφε τη «Σπάρτη στο Παρίσι», ο ζωγράφος Τοπινό-Λεμπρέν [François Topino-Lebrun] —ένας μαθητής του Νταβίντ, που το 1797 είχε ζωγραφίσει τον *Θάνατο του Γάιου Γράκχου*, που θεωρείται αναφορά στον Γράκχο Μπαμπέφ— ετοιμάζε μια μνημειακή αναπαράσταση της επαναστατικής Σπάρτης, την *Πολιορκία της Λακεδαίμονος από τον Πύρρο*.³⁷ Δεν πρόλαβε να την ολοκληρώσει, καθώς τότε ακριβώς ενεπλάκη σε μια δήμευση απόπειρα δολοφονίας του Ναπολέοντα, συνελήφθη και εκτελέστηκε τον Ιανουάριο του 1801. Ο Νταβίντ, που από Ιακωβίνος γίνεται επίσημος ζωγράφος της νέας εξουσίας, δεν μπόρεσε να σώσει τον μαθητή του. Την ίδια εποχή ξεκινούσε ένα δικό του ανάλογο μεγάλο σχέδιο, τον *Λεωνίδα στις Θερμοπύλες*, που αναγκάστηκε κι αυτός να το σταματήσει. Ο Ναπολέοντας φέρεται να του είπε, το 1800, ότι διαφωνούσε με αυτή την απεικόνιση των «ηττημένων»³⁸ και δεν πρέπει να εννοούσε μόνο ότι η ιστορία και η τέχνη ανήκουν στους νικητές, αλλά ότι έβλεπε ακριβώς μια απεικόνιση της πρόσφατα ηττημένης επαναστατικής «Σπάρτης». (Ο Νταβίντ θα ολοκλήρωνε τον *Λεωνίδα* του δεκατέσσερα χρόνια αργότερα, σαν ένα εκπρόθεσμο μανιφέστο του επαναστατικού νεοκλασικισμού, που θα αποκτούσε ένα νέο νόημα την εποχή της ήττας του Ναπολέοντα και του Βατερλό.)

Μέσα σε αυτή τη συγκυρία του 1800 είναι που γράφει ο Λεμοντέ το δικό του ταξίδι, της θεραπείας της *μανίας* για τη Σπάρτη. Οι Γάλλοι επαναστάτες δεν είχαν απλώς βρει μια χρήσιμη αναφορά στη «Σπάρτη» του Διαφωτισμού· είχαν κατασκευάσει μια «σπαρτιατική επανάσταση», ως ένα ιστορικό προηγούμενο, ως εικόνα και πρόδρομο της δικής τους. Και η εικόνα αυτή ακολούθησε τη δική τους τύχη. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1806,

37 Βλ. Philippe Bordes, «Le siège de Lacédémone par Pyrrhus», *La Revue du Louvre et des Musées de France*, 1988, τχ. 4, σ. 346.

38 Émile Marco de Saint-Hilaire, «Napoléon et David», *L'Artiste*, τ. 2, 1839, σ. 33-39.

ο νεοφώτιστος χριστιανός Σατωμπριάν, που είχε αναδείξει όσο κανείς αυτή την ιστορική αναλογία και μίμηση, θα κάνει ένα —πραγματικό αυτή τη φορά— ταξίδι στη Σπάρτη. Διατείνεται ότι «ανακαλύπτει» τα ερείπιά της και φιλοσοφεί πάνω στην εικόνα του θανάτου. Σε μια θεατρική κίνηση, φωνάζει το φάντασμα του Λεωνίδα, για να αποδείξει ότι είναι ανίκανο να αποκριθεί, έστω και σαν αντίλαλος, και να πιστοποιήσει έτσι τον θάνατο της Επανάστασης: «Η Σπάρτη είχε γκρεμιστεί μέσα στη σκόνη, είχε θαφτεί μέσα στον τάφο, [...] νεκρή, νεκρή ολοκληρωτικά!». ³⁹ Με την ανακάλυψη των νεκρών ερειπίων θέλει να κλείσει αυτόν τον κύκλο των ταξιδιών στον τόπο του επαναστατικού μύθου.

³⁹ François-René de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem, et de Jérusalem à Paris*, Le Normant, Παρίσι 1811, σ. 91, 102-103.